

bě, kdy Francie byla přemožena a Rusko stálo na Hitlerově straně, byla Británie zcela osamocena.

Nebo snad ne? Závěrečná část Churchillovy řeči v Dolní sněmovně 4. června 1940 vešla do povědomí pro impozantní odhodlání, že Britové budou bojovat „na plážích..., na polích a na ulicích“, a tak dále. To nejdůležitější přišlo na samém konci:

... nikdy se nevzdáme, a kdyby byl tento ostrov nebo jeho velký díl poroben a vyhladověn, čemuž ani na okamžik nevěřím, pak naše impérium za oceány, zaštitěné a chráněné britským loďstvem, bude pokračovat v boji, dokud nám – až Bůh dá – nepřijde na pomoc nový svět s veškerou svojí silou a mocí, aby zachránil a osvobodil svět starý.

Evropa byla ztracena, impérium však zůstalo. A toho bylo dosaženo bez dalšího vyjednávání o míru s „oním člověkem“.

■ *Od pánů k otrokům*

V prosinci 1937 padlo čínské město Nanking (čínsky Nan-ting) do rukou imperiálních sil. Byl vydán výslovný rozkaz „zabít všechny zajatce“ a armády se zmocnilo vražedné šílenství. Zabito bylo dvě stě šedesát tisíc až tři sta tisíc civilistů, na osmdesát tisíc čínských žen bylo znásilněno a docházelo i k bizarnímu mučení, kdy vězňové byli pověšeni za jazyk na háky na maso a ponecháni, aby je sežrali vyhladovělí psi. Imperiální jednotky soupeřily v zabíjení zajatců: jeden důstojník vyzval druhého k soutěži, kdo dříve odpraví stovku čínských válečných zajatců. Některé oběti byly probodány, některé zabity bajonety, některé zastřeleny, jiné polity benzínem a upáleny. Běsnění zanechalo polovinu města v ruinách. „Nejvíce trpěly ženy,“ vzpomínal veterán 114. divize. „Bez ohledu, zda byly mladé či staré, žádná neunikla znásilnění. Vysílali jsme nákladní vozy ... do ulic města a do vesnic, aby přivezly co nejvíc žen. Každá z nich pak byla přidělena patnácti až dvaceti vojákům, kteří ji znásilňovali a týrali.“ „Bylo by v pořádku, kdybychom je jen znásilnili,“ doznal jeden z jeho spolubojovníků. „Vlastně bych neměl říkat v pořádku. Ale my jsme je potom vzdycyky probodli a zabili. Protože mrtvolky nemluví.“ Velmi výstižně se celá ta hrůza nazývala „znásilnění Nankingu“.

Zde se imperialismus představil ze své nejhorší stránky. Byl to však imperialismus japonský, nikoli britský. Násilí v Nankingu přesně ukazuje, jaká byla možná alternativa k britské vládě v Asii. Je snadné pojímat válku mezi britským a japonským impériem jako střetnutí mezi starým impériem, jež už si není jisté samo sebou, a novým, zcela bezohledným impériem – mezi zapadajícím a vycházejícím sluncem. Šlo však rovněž o střetnutí mezi impériem, které alespoň do jisté míry uznávalo pojem lidská práva, a impériem, v jehož očích byly všechny cizí národy na úrovni prasat. Podplukovník Rjúkiči Tanaka, ředitel japonské tajné služby v Šanghaji, řekl: „S takovými tvory si můžeme dělat, co chceme.“ Do začátku tří-

cátých let si mnoho lidí v Británii zvyklo mluvit o impériu s opovržením. Avšak rozmach japonské říše v Asii v průběhu tohoto desetiletí ukázal, že alternativy britské nadvlády nemusí být nutně sympatičtější. Existovaly různé stupně imperialismu; ve své brutalitě vůči porobeným národům pak zašlo japonské impérium daleko za hranice všeho, čeho se kdy dopustili Britové. A tentokrát se Britové nacházeli mezi poraženými.

Námořní základna v Singapuru byla vybudována ve dvacátých letech 20. století jako ústřední bod britského opevnění na Dálném východě. V prohlášení náčelníků štábu se říkalo: „Bezpečnost Spojeného království a bezpečnost Singapuru představují základní princip, na němž spočívá přežití Britského společenství národů.“* Mezi válkami spočívala strategie obrany Singapuru v případě nepřátelského útoku ve vyslání válečného loďstva. Již před rokem 1940 však velitelství armády dospělo k závěru, že to už není reálná alternativa; koncem roku 1941 považoval i Churchill obranu Singapuru za méně důležitou než tři jiné priority: obranu Británie, pomoc Sovětskému svazu a udržení Středního východu. Ani za takových okolností však nebyla základna dostatečně chráněna proti hrozbě, kterou představovalo Japonsko. V předvečer invaze se v Malajsku nacházelo 158 letadel v první linii, zatímco jich bylo zapotřebí tisíc; a tam, kde bylo třeba aspoň osmi přechotných divízií a dvou obrněných pluků, bylo k dispozici pouze tři a půl divize. Především se však vůbec nezdařilo vybudovat řádnou pevnou obranu (minová pole, bunkry a protitankové zátarasy) na pozemních přístupových cestách do Singapuru. Proto útočící Japonci zjistili, že nedobytná pevnost je vlastně snadný terč neschopný odporu. Granáty pršely na město, které mělo na vybranou mezi hrůzou japonského útoku ve stylu nankingského masakru a ponížením v podobě naprosté kapitulace. Ve čtyři hodiny odpoledne 15. února 1942 – navzdory zoufalým Churchillovým výzvám, aby vojsko bojovalo „do posledního muže“ – byla vztyčena bílá vlajka.

Celkem 130 000 imperiálních vojáků – britských, australských a indických – se vzdalo mnohem menší síle Japonců. Nikdy v dějinách Britského impéria se tolik vojáků nevzdalo tak malému počtu protivníků. Teprve později vyšlo najevo, jak unavení byli sami Japonci po vyčerpávajícím pochodu džunglí. Příslušník královského dělostřelectva Jack Chalker se ocitl mezi vězni. „Nemohli jsme věřit, že jsme nyní v japonském zajetí,“ vzpomínal později. „Oné noci, kdy jsme si říkali, co nás asi čeká, jsme všichni mysleli na násilí v Nankingu... Naše vyhlídky byly chmurné.“ Chalkera a jeho spolubojovníků se nejvíce dotýkala ponižující situace, že se nacházejí v zajetí Asijců. Jak se ukázalo, japonská protizápadní rétorika se neprojevila v lepším zacházení s nebělošským obyvatelstvem Singapuru. Japonci si okamžitě osvojili privilegované postavení, které předtím zaujíмали Britové. K asijským obyvatelům se chovali rozhodně mnohem hůře: zejména čínská komunita byla podrobena zničující metodě *súk čing* neboli „očistě eliminací“. Nic však nemohlo jasněji vyjádřit charakter „nového pořádku“ v Asii než způsob, jakým Japonci zacházeli s britskými zajatci.

Japonské vrchní velení považovalo kapitulaci za zneuctění, a pohrdalo proto nepřátelskými vojáky, kteří složili zbraně. Jack Chalker se jed-

* Termín „Britské společenství národů“ byl poprvé použit v anglo-irské smlouvě z roku 1922, aby se jím označil téměř autonomní status dominií.

nou zeptal jednoho z vězňů, proč se tak hrubě chová k válečným zajatcům. „Já jsem voják,“ zněla odpověď. „Stát se válečným zajatcem je pro mě nemyšlitelné.“ Přesto se s britskými zajatci zacházelo mnohem hůře, než se dalo vysvětlit (jak často zněla výmluva) nepochopením ženevských konvencí. Již před rokem 1944 měly britské úřady tušení, že „oficiální politika ponižování bělošských válečných zajatců měla snížit jejich prestiž v očích domorodců“. Ukázalo se, že právě o to šlo. Vrchní velitel japonské armády v Koreji Seiširo Itagaki řekl v roce 1942 ministerskému předsedovi Hidekimu Tódžóovi:

Cílem naší internace amerických a britských válečných zajatců v Koreji je, aby si Korejci pozitivně uvědomili pravou sílu našeho impéria a současně abychom posílili psychologickou propagandu směřující k potlačení kultu Evropy a Ameriky, který ve velké části Koreje stále podvědomě přežívá.

Stejný princip byl použit v celé části Asie okupované Japonci.

V minulosti postavili Britové po celém impériu železnice s pomocí asijských „kuliů“. Nyní, v jednom z velkých symbolických zvratů světové historie, donutili Japonci šedesát tisíc britských a australských válečných zajatců (spolu s nimi i nizozemské vězně a odvedené indické dělníky), aby postavili 250 mil železnice napříč hornatou džunglí na thajsko-barmské hranici. Od poloviny 18. století impérium vždy s největší pýchou prohlašovalo, že „Britové nikdy, nikdy nebudou otroky“. Ale právě jimi se váleční zajatci na stavbě železnice stali. Jak hořce poznamenal jeden britský zajatec: „Pro Japonce musí být zajisté zábavné vidět ‚bílé pány‘, jak se plahočí na silnici s košíky a tyčemi, zatímco oni kolem nich projíždějí v nákladáčích!“

Jack Chalker, který před válkou studoval umění, tajně s nasazením vlastního života nakreslil skici, které dokonale vystihly, jak se s ním a jeho kamarády zacházelo. Vyčerpání, na pokraji smrti hladem, byli nuceni pracovat, i když onemocněli malárií, úplavicí anebo nejhorším ze všeho – když se jim udělaly tropické vředy, které vyžraly člověku maso až na kost:

Spánek byl mělký, plný napětí. Mohli nás kdykoli vyhnat z chatrčí, abychom nastoupili ke čtení prezence, aby nás rozdělili do pracovních skupin nebo nás zmlátili; dokonce i těžce nemocní se museli dostavit bez ohledu na svůj zdravotní stav. Taková shromáždění často trvala celé hodiny, a někdy dokonce i celý den či noc ... občas při nich nemocní vězňové zemřeli.

Film, který natočili Pierre Boule a David Lean, proslavil most přes řeku Kwai. Ve skutečnosti však byly podmínky života mnohem horší, než jak ukazuje film. Nejstrašnější byla „železnice smrti“ poblíž barmské hranice.

Neustálé a často sadistické zneužívání vězňů v táboře Hintok bylo zdokumentováno v deníku, který si v průběhu svého zajetí pečlivě vedl australský lékař a velící důstojník válečných zajatců, podplukovník Edward Dunlop, přezdívaný „Weary“ (unavený) jednak pro slovní hříčku

---

Železnice smrti, jak ji zachytil jeden z mužů, kteří ji museli stavět: Jack Chalker, kresba průkopu Konyu-Hintok, Thajsko, 1942.

„Všechny britské kolonie se probouzejí. Proč musí Indové zůstat otroky? Chopte se příležitosti, povstaňte!“ Japonská karikatura vybízející Indы, aby svrhli britskou vládu, kolem roku 1942.

(Dunlop – Tyre – Tired – Weary), ale také proto, že se jako vysoký člověk musel sehnout, když hovořil se svými mnohem menšími vězniteli, aby vůči nim zachoval dekorum a nevzbudil jejich obvykle zuřivý hněv:

19. března 1943 ... Zítřka má jít 600 mužů pracovat na železnici ... muži s lehkou službou i beze služby i všichni muži bez bagančat mají jít také. To se prakticky rovná vraždě. [Japončiči] mají zřejmě spoustu pracovních sil zde i v Singapuru a nenechávají nikoho na pochybách, že chtějí lidi při této práci zlomit a nemíní brát sebemenší ohled na životy a zdraví. Lze to považovat za chladnokrevný, nemilosrdný zločin proti lidskosti, zjevně předem uvážený...

22. března 1943 ... Rozzuřil jsem se ... a vztekle řekl Hirodovi [japonskému velícímu důstojníkovi], že zásadně protestuji proti tomu, aby byli posíláni do práce nemocní muži... Vyzval jsem ho, aby uskutečnil svoji hrozbu a zastřelil mě (mířili na mě puškami). „Můžete mě zastřelit, ale můj nejbližší podřízený je stejně nebojácný jako já a po něm budete muset postřílet všechny muže. Pak nebudete mít žádné dělníky. Každopádně jsem podnikl kroky, aby vás jednoho dne pověsili, protože jste tak hnusný bezcitný parchant!“

V Dunlopových očích byla železnice, kterou Japonci – či spíše jejich zajatci – stavěli, „ohromující záležitostí“, která „probíhala bez ... ohledu na krajinu, jako by někdo narýsoval do mapy přímkou ...“ V Konyu vedla cesta přímo masivní skálou dlouhou 73 metrů a 25 metrů vysokou. Dunlopovi muži pracovali ve směnách 24 hodin denně a přes skálu se museli prodírat, prostřílet a provrtávat. Navzdory tomu, že začaly monzunové deště a vypukla strašlivá epidemie cholery, podařilo se jim dokončit úsek za dvanáct týdnů. Během noční směny dopadalo světlo blikajících karbidových lamp na vyčerpané tváře válečných zajatců a dalo tak průkopu přezdívku

Průsmyk pekelného ohně. Dunlopův deník se netají tím, kdo byli ďáblové v tomto pekle:

17. května 1943 ... V těchto dnech, kdy vidím své muže, jak se postupně mění v ubohé, na kost vyhublé trosky, s břichy nafouknutými od beri-beri, strašlivě poničené pelagrou, úplavicí a malárií a pokryté odpornými boláky, stoupá ve mně nenávisť, kdykoliv vidím nějakého Japončíka. Banda odpudivých, ohavných, hnusných opic. Je to pro nás všechny hořká lekce, že člověk se těmto bestii nemá vzdávat, pokud v něm zbývá být jen špetka života.

Samozvaný Mussolini: Subháš
Čandra Basu.

Dvakrát byl strašlivě zbit a přivázán ke stromu, kde očekával popravu. Měl být proboden bajonetem kvůli podezření, že skrývá rádiový vysílač. Několik vteřin před provedením exekuce dostal milost. Avšak způsob, jakým zacházeli s jedním z jeho mužů, se seržantem S. R. „Mickeym“ Hallamem, připadal Dunlopovi jako přímo exemplární ukázka bezdůvodné krutosti Japonců:

22. června 1943 ... Seržant Hallam (malárie) se před nějakou dobou hlásil u Japončků v tomto táboře a byl přijat do nemocnice... Nyní byl z nemocnice vyvlečen ve velmi špatném stavu s malárií (cestou do práce omdlel) a pak byl nepopsatelným způsobem zbit seržantem od ženistů a ostatními Japonci. To obnášelo údery pěstí, bušení do obličeje a hlavy dřevěnými poleny, přehazování přes rameno a mlácení o zem, kopání do břicha, genitálií a žeber atd., opětovné mlácení bambusovými tyčemi přes hlavu a další obvyklé kroky... Tato nechutná a brutální činnost trvala celkem několik hodin... Seržant Hallam se zcela zhroutil s horečkou téměř 40 stupňů, obličej měl ukrutně zhmožděný – zhmožděninny se táhly na šíji a na prsa, mnohočetné odřeninny a pohmožděninny měl i na rukou a nohou...

„Síla pěstí“ vítězí nad „sílu ducha“: Mahátma Gándhí spolu s dalšími indickými nacionalisty v ústřední věznici Dum Dum, Kalkata, prosinec 1945.

Čtyři dny poté Hallam těmto zraněním podlehl. Dunlop k tomu poznamenal: „Zavraždili ho ti japonští sadisté stejně jistě, jako kdyby ho zastřelili.“

Když Dunlop počítal spojenecké vojáky, kteří zemřeli v táboře Hintok mezi dubnem 1943 a lednem 1944, dospěl k celkovému počtu 676 – každý desátý Australan a dva z každých tří britských vězňů. Japonské zajetí nepřežilo asi devět tisíc Britů, zhruba jedna čtvrtina všech zajatých. Britští vojáci se nikdy nesetkali s tak hrozným zacházením.

Toto bylo utrpení impéria; jeho čas na kříži. Bude následovat vzkříšení?

Když bylo impérium takto poníženo a jeho vojáci zotročeni asijskými pány, nastal nepochybně pravý čas pro indické nacionalisty, aby povstali a zbavili se britského jha. Jak prohlásil Subháš Čandra Basu, pád Singapur zvěstuje „konec Britského impéria ... a červánky nové éry indické historie“.

Události v Indii však odhalily slabost nacionalistického hnutí i nezlomnost *rádže*. Místokrál oznámil vstup Indie do války, aniž to konzultoval s vůdci Kongresu. Kampaň „Opusťte Indii!“, zahájená v roce 1942, vyhasla během šesti týdnů v důsledku jednoduchých opatření, jako bylo zatčení Gándhího a dalších vůdců, cenzurování tisku a posílení policie o vojenské jednotky. INC se rozštěpil v názorech a jen menšina, kterou vedl Basu (potenciální indický Mussolini), se rozhodla přejít na japonskou stranu.* Navíc se ukázalo, že jeho takzvaná indická národní armáda má jen nepatrný vojenský význam. Jedinou opravdovou hrozbou pro Brity v Indii se tak staly japonské divize v Barmě; indická armáda je na hlavu porazila u Imphálu (březen–červen 1944). Při zpětném pohledu připadá

* Ve svém projevu v Tokiu v roce 1944 Basu doslova vybízel k vytvoření indického státu „autoritativního charakteru“. Tou dobou si už říkal *Netáždí* (Vážený vůdce) a nosil obvyklou fašistickou uniformu.

nabídka sira Stafforda Crippse z roku 1942 – plný status dominia pro Indii po válce nebo možnost impérium opustit – jako zbytečná. Cripps, který byl marxista tak dogmatický, jak to jen milionáři* dovedou, prohlásil: „Stačí zalistovat stránkami britské imperiální historie a člověk musí sklopit hlavu studem, že je Brit.“ Indům však stačilo podívat se na chování Japonců v Číně, Singapuru a Thajsku, aby pochopili, oč horší alternativa se jim nabízí. Gándhí Crippsovu nabídku odmítl jako „postdatovaný šek na krachující banku“. Mohl si však někdo vážně myslet, že vyhnáním Britů selepší život Indů, jestliže se tím zároveň otevřou dveře Japoncům? (Fielding v *Cestě do Indie* s pohrdáním říká: „Koho tedy chcete místo Angličanů? Japonce snad?“)

Nikdo by neměl podceňovat úlohu, kterou impérium – nejenom ti známí chabří chlapci z dominií, nýbrž i obyčejní loajální Indové, obyvatelé karibské oblasti i Afričané – hrálo při porážce mocností Osy. V imperiálních jednotkách bojoval bezmála milion Australanů a přes dva a půl milionu Indů (ačkoliv jen asi desetina z nich sloužila v cizině). Bez kanadských pilotů by bitva o Británii možná byla ztracena. Bez kanadských námořníků by bitva o Atlantik byla ztracena určitě. Navzdory Basuovu úsilí bojovala většina indických vojáků zcela loajálně, třebaže si občas stě-

* Byl synem lorda Parmoora a manželem bohaté dědičky společnosti Eno's Fruit Salts.

Conrado Massaguer, „Týmová spolupráce vítězí“, karikatura dokládající, jak je důležité mít správné spojení.

žovali na rozdíl v žoldu (britští vojáci dostávali 75 rupií měsíčně, indiští 18 rupií). Entuziasmus (*džóš*) postupně narůstal, jak se mezi mužstvem šířily historky o japonských zvěrstvech. „Jsem prodchnut smyslem pro povinnost,“ napsal jeden sipáhí své rodině, „a zmocňuje se mě vztek při pomýšlení na zvěrstva necivilizovaných Japonců.“ Vojáci Královského západoafrického hraničního sboru zažili svůj okamžik slávy, když skupina japonských vojáků udělala něco nemyslitelného – vzdali se, protože se obávali, jak řekli, že „afričtí vojáci pojídají padlé v bitvě, ale nikoli vězně ..., kdyby je Afričané snědli, jejich předkové by se k nim na onom světě nehlásili“. Dokonce i z Irského svobodného státu, jediného dominia, které přijalo ostudnou politiku neutrality, se do imperiálních jednotek přihlásilo třiačtyřicet tisíc dobrovolníků. Celkem poskytlo impérium přes pět milionů vojáků, téměř stejný počet jako Spojené království samo. Vezme-li v úvahu zoufalou situaci Británie v roce 1940, šlo o ještě záslušnější projev imperiální jednoty než v první světové válce. Heslo Dne impéria pro rok 1941 připomínalo parodii na dřívější nacistický slogan: „Jeden král, jeden prapor, jedno loďstvo, jedno impérium“, ale skrýval se v něm kus pravdy.

Přesto samotné impérium nemohlo druhou světovou válku vyhrát. Klíč k vítězství – a klíč k budoucnosti impéria – se nacházel v zemi, která se jako první zbavila britské vlády, což byla ironie; u národa, o němž se kdysi ministerský předseda Nového Zélandu* s pohrdáním vyjádřil jako o „bastardní rase“. Z tohoto faktu pak vyplynulo – jak vycítil jeden starý úředník ministerstva kolonií –, že „cena za vítězství [nebude] pokračování existence, nýbrž čestný pohřeb starého systému“.

V první světové válce byla americká ekonomická a posléze i vojenská podpora sice důležitá, nikoli však rozhodující. Ve druhé světové válce byla naopak zásadní. Od prvních dnů upínal Churchill své naděje ke Spojeným státům. „Hlas a síla Spojených států může vyznít zcela naprázdno, bude-li se příliš dlouho otálet s jejich nasazením,“ řekl Rooseveltovi 15. května 1940. Ve svých projevech a rozhlasových vystoupeních opakovaně naznačoval, že spása přijde z druhé strany Atlantiku. Víc než sedm měsíců před vstupem Spojených států do války, 27. dubna 1941, památně citoval básníka Arthura Hughu Clougha ve vysílání BBC pro americké posluchače:

Nejen východními okny
přijde světlo, když den svítá;
slunce jenom zvolna stoupá,
k západu hled', tam zem je jasná.

V souvislosti s anglo-americkým původem svých rodičů** Churchill pevně věřil, že klíčem k vítězství je spolenectví anglicky mluvících

* William Ferguson Massey, ministerský předseda Nového Zélandu v letech 1912–1925.

** Jeho matka Jennie Jeromeová, dcera Leonarda Jeromeho, vlastníka *New York Times*, se narodila v Brooklynu.

národů – k vítězství, které samozřejmě obnoví Britské impérium *ve statu quo ante*. Když se večer 7. prosince dověděl, že Japonci napadli Američany v Pearl Harboru, stěží dokázal skrýt své vzrušení. Předtím při večeři s dvěma americkými hosty seděl v hluboké depresi „s hlavou v dlaních“. Když však tu novinku uslyšel z rozhlasu, vzpomíná americký velvyslanec John G. Winant,

Churchill vyskočil a s výkřikem „Vyhlásíme válku Japonsku“ se rozeběhl ke dveřím. ... „Prosím vás,“ řekl jsem mu, „nemůžete přece vyhlásit válku na základě rozhlasové zprávy.“

Zastavil se a pohlédl na mě napůl vážně, napůl šibalsky a pak se klidně zeptal: „Co tedy mám dělat?“ Zeptal se ne proto, že by chtěl, abych mu řekl, co má dělat, ale ze zdvořilosti k zástupci napadené země.

Řekl jsem: „Půjdu zatelefonovat prezidentovi a zeptám se ho, jaká jsou fakta.“ A Churchill dodal: „Já si s ním také promluví.“

Rooseveltova první slova Churchillovi zněla: „Teď jsme všichni na jedné lodi.“

Přesto se od samého počátku takzvané „zvláštní vztahy“ mezi Británií a Spojenými státy vyznačovaly jistou dvojznačností, neboť Američané v podstatě vycházeli ze zcela odlišné koncepce impéria. Pro Američany, vychované mýtem svého boje za svobodu proti britskému útisku, byla formální vláda nad porobenými národy zcela nestravitelná. S tím souvisela i jejich nechuť zaplést se do záležitostí cizích zemí, před čímž je varovali jejich otcové zakladatelé. Dříve nebo později se každý musí naučit, tak jako se to naučili Američané, demokraticky si vládnout sám – a v případě nutnosti lze váhavce donutit silou. V roce 1913 došlo v Mexiku k vojenskému puči, a to k velké nelibosti Woodrowa Wilsona, který se rozhodl, že „naučí jihoamerické republiky volit si správné lidi“. Walter Page, tehdejší velvyslanec Spojených států v Londýně, zaznamenal rozhovor s britským ministrem zahraničí sirem Edwarem Greyem, který se ho zeptal:

„Předpokládejme, že budete muset intervenovat, co potom?“

„Přimějeme je, aby si zvolili zástupce a pak respektovali jejich rozhodnutí.“

„Ale co když se jim to nebude líbit?“

„Tak přijdeme a přimějeme je, aby volili znovu.“

„Budete to dělat i dvě stě let?“ zeptal se.

„Ano,“ odpověděl jsem. „Spojené státy tu budou dvě stě let a budou třeba i střílet do lidí kvůli nepatrnému území, dokud se nenaučí volit a vládnout si sami.“

Jinými slovy, Spojené státy udělají cokoliv kromě obsazení Mexika – což by bylo britské řešení.

Co takové postoje znamenaly pro budoucnost Britského impéria, bylo zcela jasné z otevřeného dopisu vydavatelů časopisu *Life*, který byl adresován „lidu Anglie“ a otištěn v říjnu 1942: „Jednou věcí jsme si naprosto jisti: nebojujeme proto, abychom udrželi Britské impérium pohro-

madě. Neradi mluvíme tak tvrdě, ale nechceme, abyste žili v iluzích. Jestliže vaši strategové plánují válku, aby udrželi pohromadě Britské impérium, pak dříve nebo později zjistí, že jsou s tou strategií zcela sami.“*

Americký prezident Franklin Delano Roosevelt souhlasil. „Koloniální systém znamená válku,“ řekl svému synovi v průběhu války. „Když se využívají zdroje zemí, jako je Indie, Barma, Jáva, a když se z těchto zemí odváží veškeré bohatství, aniž se jim za ně cokoliv dá ... hromadí se tím jen stále více problémů, které vedou k válce.“ Krátká zastávka v Gambii cestou na konferenci v Casablance mu jeho teoretická podezření potvrdila. Prohlásil, že tato země je „pravé peklo ... nejstrašnější pohled, jaký se mi v životě naskytl“:

Špína. Nemoci. Vysoká úmrtnost... S lidmi se zachází hůře než se zvířaty. Dobytek tam žije déle... Za každý dolar, který Britové ... investovali do Gambie [prohlašoval později], si jich odvezli deset. Je to zcela otevřené vykořisťování.

Roosevelt, který naivně důvěřoval Stalinovi a s neskrývanou podlézavostí přistupoval k čínskému nacionalistickému vůdci Čankajškovi, choval hlubokou skepsi vůči Churchillovu skalnímu imperialismu. Podle prezidenta názoru „Britové obsadí kteroukoli zemi na světě, i kdyby to byla jen skála nebo pruh písku“. „V krvi máte čtyři sta let hrabivého instinktu,“ řekl Churchillovi v roce 1943, „a prostě nechápete, že některá země nemá zájem zabrat nějaké území, když k tomu má příležitost.“ Roosevelt si představoval, že místo kolonií by mohl existovat systém dočasného „svěřenectví“ kolonií všech evropských koloniálních mocností, jenž by připravil cestu k jejich nezávislosti; svěřenectví by mohla zastřešit nějaká mezinárodní organizace, která by k tomu účelu získala dohlížitelská práva. Takové protiiperialistické názory nebyly příznačné jen pro prezidenta. V roce 1942 prohlásil náměstek amerického ministra zahraničí Sumner Welles: „Věk imperialismu skončil.“ Wendell Wilkie, republikánský prezidentský kandidát v roce 1940, použil skoro stejná slova.

V tomto duchu byly tedy zformulovány americké válečné cíle: v mnoha ohledech byly vůči Britskému impériu otevřeněji nepřátelské, než co kdy řekl Hitler. Článek III Atlantické charty, přijaté v srpnu 1941, která sloužila jako základ válečných cílů západních Spojenců, vylučoval pokračování imperiálních forem po válce a naopak zdůrazňoval „právo všech národů zvolit si formu vlády, pod níž chtějí žít“. Americký nástin Deklarace týkající se národní nezávislosti z roku 1943 šel dokonce ještě dále: jak si stěžoval jeden britský úředník, „celkové vyznění nenechává nikoho na pochybách, že cílem je likvidace Britského impéria“. Američané se ovšem neomezovali na všeobecná prohlášení. Při jedné příležitosti Roosevelt vyvíjel na Churchilla nátlak, aby vrátil Hongkong Číně jako gesto „dobré vůle“. Dokonce se odvážil nadhodit otázku Indie, ale to už Churchill vybuchl a odsekl, že mezinárodní inspekční tým by měl být vyslán i na americký jih. „Učinili jsme prohlášení, pokud jde o tyto záležitosti,“ ujistil Churchill Dolní sněmovnu: britská vláda se již dříve zavázala pod-

* V prosinci odpověděl generál Smuts v interview pro časopis *Life*, že Společenství národů je „nejširším systémem organizované lidské svobody, jaký kdy v lidských dějinách existoval“.

pořit „postupný vývoj samosprávných institucí v britských koloniích“. „Ruce pryč od Britského impéria“ znělo jeho řízné heslo v memorandu z prosince 1944: „Nesmí být oslabeno ani potupeno, neboť nechceme dělat radost sentimentálním radilům doma či v cizině, ať už vykfikují cokoliv.“ Dříve podněcoval Američany, aby vstoupili do války; nyní se rozhodně stavěl proti názorům, že impérium „se postupně dostává na okraj propasti“. Jednoduše nemohl souhlasit s tím, aby se

čtyřicet či padesát národů pletlo do zásadních otázek existence Britského impéria... Poté, co jsme učinili maximum pro vedení této války ..., nemohu souhlasit s tím, aby Britské impérium bylo posazeno na lavici obžalovaných a kdokoli směl vyšetřovat, zda je dost dobré.

Z britského pohledu byla navrhovaná „svěřenectví“ zástěrkou, zpoza níž vyrůstalo neformální americké ekonomické impérium. Jak se vyjádřilo ministerstvo kolonií: „Američané [jsou] připraveni poskytnout svým závislým územím politickou ‚nezávislost‘, zatímco by si je k sobě o to víc připoutali ekonomicky.“ Je zvláštní, že svěřenecký model se neměl týkat Havaje, ostrova Guam na Marianách, Portorika či Panenských ostrovů, tedy *de facto* amerických kolonií. Vyňaty byly rovněž veškeré atlantické a pacifické ostrovní základny amerického válečného loďstva, jejichž seznam pro Roosevelta sestavil sbor náčelníků štábu. Alan Watt, člen australského vyslanectví ve Washingtonu, konstatoval v lednu 1944: „V této zemi přibývá známek dosti bezohledných imperialistických postojů.“ Byl to velký paradox války, jak poznamenal exilový německo-židovský ekonom Moritz Bonn: „Spojené státy jsou kolébkou moderního antiimperialismu a současně zakladatelem mocného impéria.“*

■ ■ ■

Válečné spojenectví s USA bylo dusivé objetí; zrodilo se však z nutnosti. Bez amerických peněz by se britské válečné úsilí zhroutilo. Systém půjčky a pronájmu, jehož prostřednictvím poskytly USA svým spojencům zbraně na úvěr, přinesl Británii částku 26 miliard dolarů, tedy asi jednu desetinu hodnoty celkové válečné výroby. Byl to zhruba dvojnásobek toho, co si Británie mohla půjčit od dominií a kolonií. Pregnantně to vyjádřil jeden vysoký americký úředník: Amerika byla „přicházející mocností“, zatímco Británie „odcházející mocností“. Britští vládní úředníci vyslaní, aby vyjednávali s americkými věřiteli ve Washingtonu, se proto cítili jako ponížení prosebníci. Byla to situace, která se velmi nelíbila hlavní osobnosti v britské delegaci, Johnovi Maynardu Keynesovi.

Keynes byl největší ekonom 20. století a dobře to věděl. Všichni v Londýně – Churchilla nevyjímaje – hluboce respektovali jeho vynikající mozek a skvělé schopnosti, jež nezměnila ani srdeční choroba, na niž měl brzy zemřít. Při setkání s pracovníky amerického ministerstva financí ve Washingtonu však zažil zcela jiný přístup. Pro Američany byl Keynes „jed-

* Důležité ovšem je, že Roosevelt neměl v úmyslu považovat svěřenectví za budoucí základ rozsáhlého euroasijského ruského impéria. Tomu říkali britští úředníci „klam slané vody“: z jistých důvodů se s koloniemi zacházelo jinak, jestliže je od zemí, které jim vládly, dělilo moře.

ním z těch chlapíků, kteří prostě všechno vědí“. Keynes je také nemohl vystát.* Protivilo se mu, když se ho američtí právníci pokoušeli zmást odborným žargonem – mluvili (jak se Keynes vyjádřil) „čerokíjsky“. Nesnášel, když politikové uprostřed rozhovoru odbíhali k telefonu. Především ho však odpuzoval způsob, jakým se Američané snažili využít finanční slabosti Británie. Hodnotil je tvrdě; podle něho se Amerika snažila „Britskému impériu vyklovat oči“. Obdobné pocity neměl ostatně jen on sám. Jeden z jeho kolegů trpce poznamenal: „Návštěvník z Marsu by si snadno mohl myslet, že jsme zástupci poraženého národa, kteří vyjednávají ekonomické pokuty za svoji porážku.“

Šlo o typické reakce na rychle se měnící rovnováhu sil. Kromě několika málo výjimek bylo pro britskou politickou elitu mimořádně obtížné akceptovat (na rozdíl od intelektuální elity, jež byla většinou socialistická), že impérium musí zmizet jako cena za vítězství. V listopadu 1942 hřímal Churchill, že se nestal královým prvním ministrem, „aby předsedal likvidaci Britského impéria“. Dokonce i labouristický ministr vnitra Herbert Morrison přirovnal udělení nezávislosti některým britským koloniím k situaci, kdy „desetiletému dítěti dáme klíč od domu, číslo bankovního účtu a pistoli“. Avšak bankovní účet Británie napovídal, že hra skončila. Kdysi byla Británie světovým bankéřem, nyní dlužila zahraničním věřitelům přes 40 miliard dolarů. Základy impéria byly ekonomické, nyní je zcela pohltily válečné výdaje. Navíc labouristická vláda z roku 1945 zamýšlela vybudovat sociální stát, což bylo možné jedině za cenu drastického snížení britských závazků v zámoří. Stručně řečeno: Británie byla na dně – a impérium bylo zatížené hypotékami skrz naskrz.

Když se položí nějaká společnost, věřitelé samozřejmě přebírají aktiva. Británie dlužila Spojeným státům miliardy. Proč jim tedy vlastně neprodat impérium? Koneckonců Roosevelt si kdysi zavtipkoval, že „převzme Britské impérium“ od jeho „zkrachovalých“ pánů. Ale mohli Britové přistoupit na takový výprodej? A – což je možná ještě důležitější – mohli Američané přistoupit na takovou koupi?

■ Přesun moci

Na vojenské základně v Suezském průplavu, která měla rozlohu jako celý Wales a v roce 1954 v ní sloužilo kolem osmdesáti tisíc vojáků, bylo cosi velmi britského. Na železniční zastávce El Quantara bylo deset záchodů: tři pro důstojníky (jeden pro uživatele evropské, jeden pro asijské a jeden pro barevné), tři pro dozorčí důstojníky a seržanty každé rasy, tři pro ostatní hodnosti každé rasy a jeden pro malé množství příslušnic branných sil. Alespoň zde i nadále žila stará imperiální hierarchie.

Na americkém velvyslanectví v Káhiře však vládla zcela jiná atmosféra. Na velvyslance Jeffersona Cafferyho a jeho politického poradce Williama Lakelanda udělali příznivý dojem mladí armádní důstojníci, kteří se v roce 1952 chopili moci v Egyptě, především pak jejich vůdce, plukovník

* V roce 1941 řekl jednomu známému: „Odkakživa jsem považoval návštěvu [Spojených států] za vážnou nemoc, po níž musí následovat rekonvalescence.“